

Marcus Borg írja: „Hinni Jézusban nem azt jelenti, hogy elhisszük a róla szóló doktrínákat, hanem inkább adjuk oda szívünket, lelkünket, egész énlünket az élő Jézusnak a Lélek mélyebb szintjén”.

IRODALOM

1. Marcus Borg: Jesus: A New Vision, Harper San Francisco, 1987.
2. Marcus Borg: Meeting Jesus Again, for the First Time, Harper San Francisco, 1994.
3. Marcus Borg: Jesus in Contemporary Scholarship , Trinity Press, 1994.
4. Robert Funk: Honest to Jesus, Harper San Francisco, 1996.
5. Marcus Borg, kiadó: Jesus at 2000, Westview Press, 1997.
6. J. D. Crossan: The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant, Harper San Francisco, 1991.

CZIRE SZABOLCS

A MAI EURÓPAI JÉZUS-KUTATÁS*

A Jézus-kutatást elősegítő módszerek, irányzatok¹

Megjegyzés: az idegen nyelvű irodalomban e módszerek megnevezésében általában a „kritika” kifejezés szerepel, ez azonban nem a Biblia kritizálását vagy a hozzá való közeledés kritikai jellegét jelenti, hanem a tudományos eljárást, ítéletalkotást. Magyarul értelmét leginkább a „tudomány” kifejezéssel adhatjuk vissza.

A történeti öntudat ébredésével (felvilágosodás, 17-18. század) a bibliai szövegek tanulmányozásában is érvényre kezdenek jutni a filozófiai, történelmi és irodalmi kérdésselvetések: hely, idő, források és szerzői-szerkesztői szándékok. Ezt az ébredést olyan módszerek nevei fémjelzik, mint a *történetkritika*, *irodalomkritika*, *textuskritika*, *forrástörténet* és a tübingeni professzor, F. C. Baur (1792-1860) nevéhez fűződő első módszeres vizsgálódás a szerzői szándékot illetően (*tendenz criticism*).

A *bibliakritika* mint tudomány átalakította a hagyományos világszemléletet, és arra törekedett, hogy a Biblia világát összhangba hozza a kor megértésével és valóságával. A *két-forrás-hipotézis*, amely a Mt és Lk forráskérdését kívánta megoldani, több mint egy fél évszázadon keresztül uralta az irodalomkritikát.

Közben a közel-keleti politikai és gazdasági átalakulások lehetővé tették a tudományos kutatások kiterjesztését a bibliai helyszínekre is. Ókori kéziratok kerültek elő, és lehetővé tették az egyes bibliai szövegek eredetiségének vizsgálatát (*textuskritika*) és új lábjegyzettel ellátott bibliafordítások kiadását.

* Az előadás elhangzott az 1999. évi II. évnegyedi lelkeszi értekezleteken

Az archeológiai feltárások ugyanakkor olyan szövegeket és tárgyi leleteket is felszínre hoztak, amelyekkel kapcsolatba hozva a Biblia világát, megkezdődhetett annak egy tágabb vallási, szociális és kulturális háttérben való elhelyezése a *vallástörténeti módszer* segítségével, amely a 19. század záró éveiben lesz először domináns a bibliatudományban.

A *formatörténet* e század első évtizedében jelenik meg a kutatás színpadán, és a két jól ismert névhez fűződik: M. Dibelius és R. Bultman.² A formatörténet megpróbált az irodalomkritika által feltártak mögé behatolni. Az Irodalomkritika feltárta mind az Ószövetség mind az Újszövetség mögött álló források jellegét, a szerzőséget illetően pedig időt és helyszínt javasolt. Azonban az irodalomkritika úgy tekintette az egyes evangéliumokat, mint amelyeket egyéni szerzők hoztak létre, és nem úgy, mint egy közösségen belüli élő hagyomány visszatükröződéseit. Amivel tehát az előbbi szemléletet korrigálni kellett, az a hagyományok mögött álló irodalmi formák feltárása, elkülönítése és fejlődésüknek bemutatása volt. Tulajdonképpen ezt végezte el a formatörténet. Minden szöveget, formát vissza lehet vezetni egy adott élethelyzetre (Sitz-im-Leben³), helyes megértést csak ez által nyerhetünk. A módszer a '30-as években szükségszerűen kiegészül a *hagyománykritikával*, amelynek vizsgálódása arra a kérdésre irányult, hogy a hagyományanyag milyen történelmi fázisokon ment át, s közben milyen átalakulásokat szenvedett. Ezt követte a *redakciótörténet*⁴ (kiadástörténet, kompozíciókritika), amely abból az alaptételből indult ki, hogy az Újszövetségben található hagyományanyag végső alakját a szerzők kiadói munkája határozza meg. Éppen ezért ez a módszer azokat a szempontokat vizsgálja, melyek alapján az egyes szerzők a hozzájuk jutott hagyományokból válogattak, és a kiválogatott anyagot összeállították. Célja, hogy megállapítsa az egyes újszövetségi szerzők történelmi és teológiai álláspontját.

A '60-as évek végével kezdődően aztán olyan új irányok, módszerek jelennek meg, amelyeket néhány tudós, mint második forradalmat köszönt a bibliatudományban, mások csupán a formatörténet megújulásának, korszerű elemekkel való kibővülésének tekintenek, *retorikatörténet*, *strukturálisizmus*, amely a nyelvi kifejezési formákat a legaprólékosabb részletességgel vizsgálja, osztályozza, felhasználva majd minden mai tudományág eredményeit, eszközeit.

Jóllehet kialakulás szerint az egyes módszereket időrendi sorrendbe lehet állítani, de ez nem jelenti azt, hogy egy új módszer kialakulásával egy korábbi érvényét veszítené. Néhány kutató munkamódszerében előfordulhat egy módszer „vegytisztán”, de általánosabb ma már, hogy a módszerek szintetizálódnak, a kutatók inkább csak az arányok tekintetében hordoznak sajátosságot. Mások a történetkritikai módszerek csődjéről beszélnek⁵.

Az egész kérdéskört a mai bibliatudományon belül a *hermeneutika* című szó tömöríti, amely egyre bonyolultabb és átláthatatlanabb területté növi ki magát. Ma a bibliai szöveget meg lehet közelíteni *kortörténeti*, *helytörténeti*, *fogalom- és motívumtörténeti*, *társadalomtörténeti*, Gadamer által kidolgozott *hatástörténeti* módszerekkel, de el lehet végezni a *nyelvi elemzését* is, eleme-

ire lehet bontani a szöveget *strukturálta megközelítéssel, szemantikai mezőket* lehet feltárni azon belül, de - a szerző és az olvasó kapcsolatából kiindulva - irodalomtudományi módszereket is használhatunk a jobb megértés érdekében, olvashatjuk *kánonkritikai* olvasattal, vagy az *olvasóközpontú kritika és a narratív kritika* elméleti és módszertani hátterének tudatában.⁶

Az európai Jézus-kutatás története és néhány neves iskolája⁷

A történeti Jézus-kutatás első és döntő célja Jézust a dogma keretéből kioldani, és képét történelmileg közvetíteni és megragadni, vagyis Jézust biográfia-
fiailag ábrázolni.

Az első, már ezzel a nyilvánvaló szándékkal íródott munka a hamburgi orientalista *Hermann Samuel Reimarus*tól származik, amelyről azonban csak a Lessing igen részletes ismertetéséből tudunk.⁸ Lessing zseniálisan felismerte, hogy itt kezdetét vette az a történeti kutatás és vizsgálódás, amelyet a felvilágosodás igényelt. Reimarus kutatásának bevezetésében kijelenti azt a hallhatatlanul fontos szempontot, hogy aki Jézus képét történelmileg meg akarja ragadni, annak az isteni emberről szóló katekizmusi képzeteket éppen úgy maga mögött kell hagyni, mint ahogyan el kell tekinteni attól, amit az apostolok Jézusról mondtak; ehelyett Jézus tevékenységét a zsidó környező világból kell megérteni.

A mai újszövetségi teológia még mindig ennek a kettős tagadásnak az igazsága miatt szenved, ugyanis azt a szakadást, amely a történeti Jézus és a későbbi keresztény hit között fennáll, mai napig sem sikerült áthidalni, bár az erre kísérletet tevő hermeneutikai spekulációk fáradhatatlanul próbálkoznak. Goppelt szerint Reimarus nem is volt tudatában kijelentése súlyosságának...⁹

De mi áll egyáltalán a jelenség hátterében? Ahhoz, hogy érteni tudjuk a mai Jézus-kutatás kihívásait és nehézségeit, feltétlenül meg kell vizsgálnunk, hogy mi volt a háttere annak a folyamatnak, amely aztán elvezetett egy ilyen munka, és különösen a benne megfogalmazott kérdéshez. A 18. századig bárki nyugodtan emlegethette az „evangéliumi igazság” végső tekintélyt parancsoló kifejezését, hisz addig senkiben sem merült fel, hogy a négy evangélistánál található beszámolók pontatlanok, netán tévesek is lehetnek. A közhiedelem szerint ezért maga a mennyei hatalom kezeskedett.¹⁰

A 18. század végi felvilágosodás és liberalizmus korában azonban ezt a gondolkodásmódot a kritizmus szelleme váltotta fel. Amint azt a módszerekről szóló részben már láthattuk, a haladó tudományos körök már nem utasították el a szövegváltozatok tényét és az evangéliumokon belüli fejlődés gondolatát. Ettől fogva a kutatás megpróbálta elkülöníteni a legkorábbi, legkevésbé fejlett, következőképpen a legmegbízhatóbb változatot a négy evangéliumi beszámoló közül.¹¹ Mára már mindenki előtt ismeretes, hogy a Márk evangéliumára esett a választás. Azonban ez a könyv tartalmazott a legkevésbé doktrinális anyagot, megnehezítve az azzal kapcsolatos eligazodást, ezért azokat az anyagokat, amelyek Máténál és Lukácsnál többnyire megegyeztek, Q-nak elnevezve (Quelle=forrás) Márkkal nagyjából egyenértékűnek tekintették.

Azonban ez sem vitt közelebb a történeti Jézus megismeréséhez. Már a jelen század elején a kriticismus szellemét a szkepticizmus váltotta fel.

William Wrede 1901-ben megjelentet egy kisebb könyvet¹², amelyben kiadástörténeti módszerrel igyekszik vizsgálni Márk evangélista teológiai szándékát és céljait, hogy azokat, mint másodlagos réteget lebontva, egy tisztán történeti tényekre alapozható Jézus-ábrázolást tegyen lehetővé. A mű, eredeti szándékával ellentétben, nyilvánvalóvá tette, hogy még a legrégebbinek titulált írás, a Márk evangéliuma sem nyújt semmiféle alapot Jézus életrajzának megírására, mivel Jézus munkássága már itt is nem emberi motívumokból és összefüggésekből kapja meg értelmezését, sokkal inkább Isten kijelentéseként értelmezi és magyarázza azt, azaz doktrinális céloknak megfelelően rendezték, így nem tekinthető megbízható történeti keretnek. A forrásoknak a jellege lehetetlenné teszi Jézus életének tudományosan megbízható biográfiai alakban való megírását. Ezzel úgy látszik, hogy a „tiszán történelmi keresés” egyszer s mindenkor járhatatlan úttá vált.

Reimarus és Wrede között közel 100 év telt el, ezalatt számtalan Jézus-életrajz kísérlet látott napvilágot. Ennek történetét elemzi végig és mutatja be Albert Schweitzer korszakalkotó munkájában: „A Jézus-élete-kutatás története”.¹³ Az első kiadás ezt az alcímet viselte: „Von Reimarus zu Wrede”.

Mivel a híradások történeti szempontból nem megbízhatóak, hiszen irodalmi perikópák irodalmi kompozíciói, amelyek előzetes szájhagyományként élő anyagra épültek, a két világháború közti kutatás a szájhagyomány felé fordult. Milyen volt az eredeti hagyomány az irodalmi formába öntés előtt? Ezért a formák vizsgálatával lehetett továbbjutni (a formatörténeti módszer kidolgozó M. Dibelius és R. Bultmann). Mindketten megírják a maguk Jézusról szóló könyveiket.¹⁴

Bultmann álláspontja dióhéjban az volt, hogy a történeti Jézus megismerésére az evangéliumi források alapján semmi esélyünk nincs. Ismételten hangsúlyozza, hogy Jézus zsidó volt és nem keresztény¹⁵, az evangéliumok pedig keresztény szempontok alapján íródtak meg. Az 1926-ban megjelent könyve előszavában ezt mondja: „Valóban az a meggyőződésem, hogy most már szinte semmit sem tudhatunk meg Jézus életére és személyiségére vonatkozóan, mivel a korai keresztény források ez iránt egyáltalán nem érdeklődnek.”¹⁶

Bultmann egy 1963-ban megjelenő könyvében¹⁷ kísérletképpen kidolgoz egy módszert, melynek segítségével a mondásokról bizonyos esetekben meg lehet állapítani, hogy azok Jézustól származnak-e. Mielőtt lezárnánk Bultmann-t, el kell még mondani, hogy véglegessé váló álláspontja oldalszámban is kifejeződött az „Újszövetség teológiája” című műve 1965. évi ötödik kiadásában, ahol 620 oldalból mindössze 34 oldalt szentelt Jézus igehirdetésének, ezzel is kifejezve azt, hogy Jézus igehirdető tevékenysége ugyan előfeltétele az újszövetségi teológiának, valójában azonban nem tartozik hozzá.

Bultmann tehát véglegesen szétválasztotta a történeti Jézust és a hozzá kapcsolódó későbbi keresztény hitet. Innentől kezdve e kérdés megoldása látszott a legfontosabbnak az európai (és nemcsak) Jézus-kutatásban. Egyesek

megpróbálták a kérügmát Jézus felől megtölteni, mások teljesen mitológiátlanítani, és ez által pótolni.

A Bultmann iskoláján belüli szakadás¹⁸ egyik irányát talán leginkább *Ernst Kasemann* nevével lehetne jelölni, aki attól félve, hogy Krisztus ne hogy „egy valóságos ideológia tárgyává” váljék, a kérügmának úgy adott személyes jelleget, hogy azt feloldotta a Jézusra való redukálás képzeletében. A krisztusi uralom szolgálatába hajló akarat számára a hit igaz útja, amely uralomnak olyan értelmezését fogadja el, amelyet korábban Bultmann egyszerűen „apokaliptikus spekulációnak” titulált. Az ellentétes irányt *Ernst Fuchs* és *Gerhard Ebeling*¹⁹ munkássága jelöli, akik szerint a hit alapja maga Jézus, mégpedig az által, hogy a hitet bemutatta, és nem az által, hogy írva van és kötelezővé téve. Ehhez a húsvéti hit semmi újat nem tudhat hozzáfűzni, ezért kár is lenne azt mitológiátlanítani.

Sokkal következetesebben halad még tovább a tübingeni *Herbert Braun*, aki kijelenti, hogy az Újszövetség krisztológiája szerfelett diszparát (különféle, össze nem egyeztethető részekből álló). Az egyetlen állandó elem az egész Újszövetségben az antropológia, valamint a hívő önértelmezése. Eszerint a kötelezőnek látszó vallási parancsok, erkölcsi normák, amelyeket az ember a túlvilágról (Istentől) érkezőnek vél(t), tulajdonképpen az emberektől származnak. Éppen ezért Jézus prédikálásának egyedül értékes részét is csupán ezek az állandó részek képezik. Eszerint Isten országának képzeletében nem több, mint egy ahhoz a korhoz kötődő mitologikus elem, amely nyugodtan figyelmen kívül hagyható. Jézus nála ember az emberek között, aki erkölcsi tanításával, az osztályon kívüliek felé való fordulásával megtanítja az embereket arra, hogy hogyan lehetnek valóban emberek.

A viták ebben az időben (1967–70) elsősorban nem Jézus személyét illetik, hanem a kutatás helyes irányát, az alkalmazott módszerek arányát stb. Bultmann tanítványai között további vizsgálódási hangsúlyok kerülnek előtérbe, ezek közül kettőt érdemes kiemelni. Az első²⁰ a történeti irányba való továbbhaladást látja a krízisből kivezető egyetlen helyes útnak, azaz a hermeneutikai kérdést a megértés mögé kell helyezni. Programja szerint, tekintet nélkül az újszövetségi kánonra és hatástörténetre, az őskereszténység kialakulását átfogóan a vallástörténet keretében kell ábrázolni. Az ellentétes intenciót képviselő *Peter Stuhlmacher*, aki a Bultmann-iskola Ernst Kasemann által képviselt átalakítása irányából érkezik, egy újfajta történelemértelmezést szorgalmaz az Újszövetséggel kapcsolatban, amely annak az Ószövetséggel való bibliai teológiai viszonyát fel tudja dolgozni, valamint az egyházi tradícióval folyamatba tudja állítani. Látható, hogy az első program a tisztán történeti irányt kívánja még jobban elmélyíteni, míg a másik elvezet az „*üdvőtörténeti*” íráselemzéshez.²¹ A két szélsőséges irány között foglal helyet az a harmadik, amelyet „*történeti-pozitív*” iránynak neveznek.

Joachim Jeremias neve mindenképpen említésre érdemes, aki az ötvenes években azzal a szándékkal írt, hogy a széles körben elterjedt Bultmann teológiát megcáfolja. A hetvenes évekre nemzetközileg elismert nevet szerzett magának a biblia tudományban. Nézete szerint a Jézus-hagyomány sokkal több szava valódi, mint azt a formatörténeti iskola látni engedte. Éppen ezért a '71-ben megjelenő „Újszövetségi teológiájának” egész első kötetét „Jézus ige-

hirdetésére” szánja.²² Vizsgálódásának fókuszpontja azokra a kijelentésekre esik, amelyeket Jézus legszemélyesebb mondásainak tart.

A „történeti-pozitív irány” másik nagy neve *Werner Georg Kümmel*, aki egyben ennek az iránynak egy további lehetséges távlatát mutatta fel. Számos Újszövetséggel foglalkozó művet írt²³, amelyekben megkísérli - a tudósítások hátterét feltárva - a történéseket hővebben megrajzolni.

Néhány jellemző munka²⁴

Angolszász területen a Jézus-kutatással kapcsolatos munkák inkább monográfia-jellegűek. Néhány jellemzőbb munka, amely az utóbbi évtizedekben jelent meg:

Vincent Taylor: *The Life and Ministry of Jesus* (1954)

Charles H. Dodd: *The Founder of Christianity* (1970)

In Search of the Historical Jesus (1970)

Az angolnyelvű irodalomban mindig nagy szerepet játszottak a teológiai alapra épülő, de a laikusok (hívek) számára íródott, érthető Jézus-ábrázolások. Negyven év alatt (1910–50) nem kevesebb, mint 350 ilyen jellegű Jézus-ábrázolás jelent meg. Ezekről összefoglalást olvashatunk Otto Pieper könyvében, aki Albert Schweitzerhez hasonlóan kívánta áttekinteni a korábban megjelent irodalmat.²⁵

Az ötvenes évek után *Németországban* alig jelent meg tudományos alapokon megírt Jézus-ábrázolás. A korábban már említettekén kívül jelentősek még:

Günter Bornkamm: *Jesus von Nazareth* (1956, 1971)

Otto Betz: *Was wissen wir von Jesus?* (1965)

Wolfgang Trillich (katolikus): *Fragen zur Geschichtlichkeit Jesu* (1966)

Herbert Braun: *Jesus, Der Mann aus Nazareth und seine Zeit* (1969)

Joachim Gnllka (katolikus): *Jesus Christus nach frühen Zeugnissen des Glaubens* (1970)

A mai Jézus-kutatás egyik legjelentősebb és legtöbb újdonsággal szolgáló irányzatát a modern *zsidó történészeknek* köszönhetjük. Érdemük, hogy Jézust visszahelyezve eredeti zsidó környezetébe, valamint személyiségét, szavait összevetve az akkori karizmatikus vagy rabbi tanítók személyiségével, szavaival, tanítási módjaival, a Jézusról szóló ismeretünket jelentősen gazdagítják. A korábbi munkáknak erős apologetikai ízük volt, de mára ez teljesen háttérbe szorult. A legjelentősebb nevek: Samuel Sandmel, a főleg vallási elemekkel dolgozó David Flusser, de mindenekelőtt az oxfordi professzor Vermes Géza, aki forrásanyagként - az Újszövetség mellett - a korai rabbinikus irodalom, s ezen belül különösen a Targum, a héber Biblia arámi fordítása, amelynek szóhasználata hűségesen tükrözi Jézus és a környezete beszélt nyelvét, és a holt-tengeri tekercseket, amelyek értelmezésében véleménye évtizedek óta mértékadó a nemzetközi tudományban. A legkorábbi kereszténység

vallási és eszmevilágának számos központi motívumára meggyőző és új értelmezést tud felmutatni.

Teljesen egyedülálló, sajátos műfajt képeznek a *meditatív katolikus Jézus-ábrázolások*. Korábban ezek figyelmen kívül hagytak minden újkori történeti és filozófiai kutatási eredményt, de az utóbbi időben figyelemre méltó fordulat következett be, és azóta tudatos odafigyeléssel építenek ezekre az elemekre.

Norbert Scholl: Jesus - nur ein Mensch? (1971)

Josef Blank: Jesus von Nazareth. Geschichte und Relevanz (1972)

Karl Stelzer: So war Jesus, so ist er (1972)

Eugen Biser: der Helfer. Eine Vergegenwärtigung Jesu (1973)

Jelentősen járulnak hozzá a Jézus-kérdés tanulmányozásához az *újmarxista filozófusok*, akik Jézus történelmi alakjának jellemzésén keresztül a marxizmusban levő antropológiai és etikai hézagokat igyekeznek kitölteni.

Ernst Bloch: - Atheismus und Christentum. Zur Religion des Exodus und des Reichs (1968) - Das Prinzip Hoffnung (1959)

Vitezslav Gardavsky: Gott ist nicht ganz tot (1968)

Leszek Kolakowsky: Geist und Ungeist christlicher Traditionen (1971)

Milan Machovec: Jesus für Atheisten (1972)

Az ismert katolikus teológus Adolf Holl szociálpolitikai szempontokra építve próbálja Jézust bemutatni a Jesus in schlechter Gesellschaft (1971) munkájában.

Tudományos értékkel nem bírnak, de a nagyközönség előtt annál népszerűbbek az *újságírói és népszerű filozófia Jézus-ábrázolások*, amelyek '70 körül nagy számban jelentek meg. Ezek Jézust világnézeti vagy politikai eszmére építik fel, s gyakran az egyházi hagyományt és a történeti kutatást támadják. A nagyhírű zszurnaliszta Rudolf Augustein: Jesus, Menschensohn (1972) terjedelmes könyvében a teológiai kutatás szakvéleményeit állítja egymással szembe, majd egy „második felvilágosodást” sürgetve és bemutatva, arra sarkallja olvasóit, hogy Jézus példáját követve „jussanak el önmagukhoz”. Hasonlót kísérel meg Johann Lehmann: Jesus-Report Protokoll einer Verfälschung (1970) könyvében fantasztikus történeti rekonstrukciók által.

Jegyzetek

¹ Összefoglaló bibliográfiát találunk Gerhard Hasel: New Testament Theology: Basic Issues in the Current Debate (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 1978) és Edgar Krentz: The Historical Critical Method (Philadelphia: Fortress Press, 1975). A módszerek értékelésében értékes meglátásokat, szempontokat vetnek fel Elizabeth Achtemeier és mások: „Synopsisium on Biblical Criticism”, Theology Today, 33 (1977) 354–367; Martin Franzmann: The Hermeneutical Dilemma: Dualism in the Interpretation of Scripture, Concordia Theological Monthly, 36 (1965), 502–533; Paul Achtemeier: On the Historical-

Critical Method in New Testament Studies; Apologia pro Vita Sua, Perspective, 11 (1970), 289–304; Peter Stulmacher: Historical Criticism and Theological Interpretation of Scripture. Ford. Roy A. Harrisville (Philadelphia, Fortress Press, 1977)

² A fogalom először Martin Dibelius : Die Formgeschichte des Evangeliums (1919). Angol fordítás: From [Oral] Tradition to Gospel, 1934) című munkájában fordul elő. Rudolf Bultmann: Die Geschichte der synoptischen Tradition, 1921 (Angol: History of the Synoptic Tradition, 1963)

³ A fogalom általánossá válik a Formatörténeten belül, először Hermann Gunkel 1906-ban használta. A kérdés kimerítő elemzését lásd: Martin J. Buss: The Idea of Sitz-im-Leben - History and Critique (1978) művében.

⁴ A fogalom először Willi Marxsen: Mark the Evangelist (1954) munkájában bukkan fel. Kiemelkedő munkák: R. H. Lightfoot: History and Interpretation in the Gospels (1934); Hans Conzelmann: The Theology of St. Luke (1961); Günter Bornkamm: Tradition and Interpretation in Matthew (1963); Normann Perrin: What is Redaction Criticism? (1969); Joachim Rohde: Rediscovering the Teaching of the Evangelists (1969);

⁵ Brevard Childs: Biblical Theology in Crisis (1970); Hans Frey: Eclipse of Biblical Narrative (1972); Walter Wink a történetkritikai módszer végéről beszél stb.

⁶ A lelkészértekezleteken az egyes módszerek közti eligazodást segítő és felhasználási lehetőségeiknek a prédikálásra való készülésben, segédanyagként bemutatásra került Dr. Bolyki János: Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái (Kálvin Kiadó, Bp. 1998).

⁷ Az utóbbi időben megjelent ilyen tárgyú tudományos munkák kimerítő felsorolása megtalálható a W. G. Kümmel tollából származó recenziók sorozatában a Theologische Rundschau hasábjain, 1975 és 1980 között: „Ein Jahrzehnt Jesusforschung” (1965–1975), vol. 40, 1975, 289–336; vol. 41, 1976–77, 198–258. és 295–363; Jesusforschung seit 1965, vol. 43, 1978, 105–161. és 232–265; vol. 45, 1980, 48–84. és 293–337.

Egy kötetben próbálja áttekinteni ezt a gazdag irodalmat Franz Joseph Schierse: Jesus von Nazareth (1972) munkájában.

⁸ Gotthold Ephraim Lessing: Fragmente eines Ungenannten (1774–78)

⁹ Leonard Goppelt: Az Újszövetség teológiája, 20

¹⁰ Természetesen ma is vannak, akik ezt vallják. Az ezt visszhangzó protestáns állásponthoz lásd: James Barr: Fundamentalism (1977). Eszerint a 7–10 században kidolgozott masszoréta magánhangzójelek is a héber Biblia inspirált tartalmához tartoznak.

¹¹ A kérdés jelentkezésének és fejlődésének részletezését lásd: A. R. C. Leaney: Biblical Criticism (1970)

¹² William Wrede: Das Messiasgeheimnis in den Evangelien (1901)

¹³ Eredeti címe: „Geschichte der Leben-jesu-Forschung” (1906) Angol: Quest of the Historical Jesus (1910)

¹⁴ Rudolf Bultmann: Jesus (1926); Jesus and the Word (1958); New Testament Theology (1952); Martin Dibelius: Jesus (1939)

¹⁵ Erre a már Wehlhausennél előforduló megállapításra nagy előszere-
tettel reagálnak azok a kutatók, akik a zsidó teológia területéről érkeznek.
Lásd később.

¹⁶ Jesus and the Word, 14

¹⁷ The History of the Synoptic Tradition

¹⁸ Helyzetképet a következő munkákból nyerhetünk: Helmut Ristow
- Karl Matthie: der historische Jesus und der kerygmatische Christus (1961);
Heinz Zahrnt: Die Sache mit Gott (1966)

¹⁹ Ernst Fuchs: Jesus und der Glaube (1965); Gerhard Ebeling: Jesus
und Glaube (1960)

²⁰ Helmut Köster és James M. Robinson: Entwicklungslinien durch die
Welt des Frühen Christentums, (Tübingen, 1971)

²¹ Kiemelkedőbb nevek: Johann Christian Konrad von Hoffmann , The-
odor Zahn, Adolf Schlatter, a bazeli professzor Oscar Cullmann, valamint Ger-
hard von Rad

²² Neutestamentliche Theologie (Gütersloh, 1971)

²³ Einleitung in das Neue Testament (Heidelberg, 1973); Die Theologie
des Neuen Testament nach seinen Hauptzeugen Jesus, Paulus, Johannes (Göt-
tingen, 1969)

²⁴ A lelkészértekezleteken részletes ismertetés hangzott el a következő
munkákról: Robert W. Funk, Roy W. Hoover and The Jesus Seminar: The Five
Gospels (Harper San Francisco, 1993) kiadványt a bevezetőben annak szem-
léltetésére, hogy milyen messzire elmehet a tudományos Jézus-kutatás, és
eredményei egyelőre mennyire használhatatlanok a gyülekezeti igehirdetés-
ben, pl. a Miatyánk istentiszteletekként kétszer is elmondott imádságból csak
a „Mi Atyánk” szavak származnak Jézustól stb.; A magyarországi Hermeneuti-
kai Kutatóközpont által szerkesztett Hermeneutikai Füzetek sorozat; David
Flusser : Jézus. Az ókori zsidó történelem és irodalom tükrében. (Múlt és Jövő
Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1995); Vermes Géza trilógiája: A zsidó Jézus (Osiris,
Bp. 1995), Jézus és a judaizmus világa (1997) és A zsidó Jézus vallása (1998) ;
Karl Herbst: A valódi Jézus (Elpídia Kiadó, Bp. 1995)

²⁵ Otto Pieper: Das Problem des Lebens Jesu seit Schweitzer (1953)

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZ ANYAKÖNYVEI *

Amikor a MELTE (Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete) vezetősége fölkerít, hogy tartsak előadást az anyakönyvekről, megadta azt a választási lehetőséget, hogy vagy általában az erdélyi protestáns (evangélikus, református, unitárius) vagy csak felekezetem, az unitárius egyház anyakönyveiről beszéljek. Természetesen ez utóbbi sokkal kézenfekvőbb számomra, és az unitárius anyakönyveken keresztül megpróbálok némi betekintést nyújtani a református és az evangélikus anyakönyvezési gyakorlatba is, hiszen köztük átfedéseket és hasonlóságokat fedezhetünk fel.

A felekezeti anyakönyvek elnevezés alatt a polgári jog szempontjából rendszerint a lelkész által vezetett születési (keresztelési), házassági (esketési) és halálzási anyakönyveket értjük.¹ Ezeken kívül a különböző felekezetek többek közt vezettek és vezetnek bérmentési, konfirmációi, áttérési anyakönyveket, anyakönyveket a hívek állapotáról és lélekszámáról (libri status animarum, conscripcio, numerus animarum), családkönyveket stb. Egyes régi anyakönyvekben a szokásos mellett más jellegű bejegyzéseket is találunk például az elemi iskoláról, a tanítókról és lelkészekről, himlő elleni oltásokról, időjárásról stb., ami emeli az illető anyakönyv értékét.

Az anyakönyv kifejezés a latin liber matriculae-ból származik, amelynek az alapszava a mater: vagyis az anya, és ez magában hordozta azt a jelentést is, hogy az illető könyvet egy bizonyos anyaegyházköztségben hozták létre, nem pedig egy leány- vagy szórványegyházköztségben, ahol nincsen helybeli lelkész.

A felekezeti anyakönyveknek kezdetben csak egyházi jelentőségük volt, és azt a célt szolgálták, hogy a keresztelés, az esketés, a temetés stb. szertartását feljegyezzék. Jelentőségük azonban akkor nőtt meg, amikor a felekezeti anyakönyvi kivonatok a személyi állapotot igazoló okmányá váltak, amelyeknek kihatása volt az állampolgár jogaira és kötelességeire. Az anyakönyvek hasznossá váltak gyámsági kérdések megoldásában, a házasságok legitimálásának megállapításában, névváltoztatás esetén és más jogi eljárások alkalmával. Az állam számára ezek az anyakönyvek fontos adatokat szolgáltattak a kormányzási jogkör gyakorlásában, különösen a katonai besorozási listák összeállításánál, iskolai kötelezettség megállapításánál, népesedési kimutatások készítésénél stb.²

A mai értelemben vett felekezeti anyakönyvek vezetésének kezdete az 1139. laterani zsinatig vezethető vissza. Először azonban az 1545–63. évi tridenti zsinat tette kötelezővé a „parochusoknak”, hogy a megkereszteltek és a keresztszülők nevét, valamint a házastársak és a tanúk nevét a házasságkötés idejével és helyével együtt pontosan jegyezzék fel. Ez a rendelet a reformáció térhódításának el-

* Elhangzott az 1999. július 6–9 között Kolozsváron tartott Egyházi Levéltárosok Nemzetközi Konferenciáján